

Claudius császár megítélése a görög források tükrében

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Humán Tudományi Szekció

Ókortudomány – Klasszika-filológia tagozat

2025. január

1) Bevezetés

Claudius császár (ur. 41–54) a korai principátus talán legambivalensebb uralkodója. A fennmaradt narratív forrásokat áttekintve számos ellentmondás figyelhető meg a császár személyét és uralkodását illetően. Ugyanakkor elmondható, hogy Claudius mindenkori megítélését elsősorban két latin nyelven író szerző, Suetonius és Tacitus művei befolyásolták.¹ Nem hagyható azonban figyelmen kívül a két görög nyelven alkotó történetíró, Iosephus Flavius és Cassius Dio történeti munkássága sem, akik szintén írnak a császárról: Iosephusnál elszórt, történeti szempontból mégis jelentős említéseket találunk, míg Dio kifejezetten Claudius személyéről és uralkodásáról is ír nagy terjedelemben. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy milyen képet alkot e két szerző az uralkodóról, és hogy mindez mennyiben különbözik az ismert latin nyelvű forrásokban található portréktól. A tanulmány célja a fent említett források részletes elemzése és annak vizsgálata, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a négy szerző leírása közt, és hogy ez milyen szempontból befolyásolja a két római szerző által kialakított, a köztudatba is beivódott Claudius-képet.

¹ Amellett, hogy Robert Graves Claudius-regényének alapjául Suetonius és Tacitus műve szolgál, számos népszerű ismeretterjesztő jellegű könyv is e két szerzőt veszi alapul, de a komolyabb szakirodalom esetén sem ritka, hogy Suetonius műve képezi az elemzés alapját akár felépítésében, akár a császárok „besorolása” alapján, amit a gyakori hivatkozások is jeleznek. Ld. BARLAG (2022), SCARRE (2008), OSGOOD (2020), GRANT (1985), illetve Suetonius hatásáról ld. TOWNEND (1967).

2) Claudius uralmának elbeszélő forrásai

a) Suetonius, Tacitus és Seneca

A mindmáig fennmaradó ambivalens Claudius-kép Suetonius *De vita Caesarum* és Tacitus *Annales* című műve alapján alakult ki. Mindkét szerző a császár halála után, az 1. század végén, illetve a 2. század elején élt és alkotott. A lovagrendi Suetonius Hadrianus uralkodásának elején császári levéltárosként (*ab epistulis*) dolgozott, ennek köszönhetően a császáréletrajzaihoz fontos iratokhoz is hozzáférhetett, köztük Augustus levelezéséhez, mely Claudius életét illetően is releváns.² Suetonius műve elsősorban a császárok személyével és a velük kapcsolatos szóbeszédekkel, érdekességekkel foglalkozik. Nem időrendi sorrendben halad, de megfigyelhető benne egy viszonylag egységes struktúra. Politikai nézeteiről műve és az életéről rendelkezésünkre álló csekély információk alapján nem sok állapítható meg, kortársa, Tacitus viszont attól sem riadt vissza, hogy a principátus intézményével kapcsolatos rendkívül lesújtó véleményét kifejezésre juttassa.³ A senatori rendű Tacitus műve töredékesen maradt fenn, a 6. és a 11. könyv közti részek elvesztek.⁴ Claudius uralkodásával a 11. és a 12. könyvek foglalkoznak, de nagy valószínűséggel a 10. könyv jelentős részét is ez tette ki, ugyanis a 11. könyv már a császár uralmának egy későbbi szakaszával (a császár felesége, Messalina mesterkedéseivel) kezdődik.

Suetonius és Tacitus egyaránt említik a császár erényeit és gyengeségeit, nem hallgatják el az esetleges kegyetlenségeit sem, így a szelíd, tudományokban elmerült Claudius egyszerre ostoba és vérszomjas uralkodóként jelenik meg. Ez meglehetősen ellentmondásos képet alakít ki róla. Tacitusszal kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy magas társadalmi státusszal rendelkezett, a principátus intézményének térnyerése inkább hátrányára, mintsem előnyére vált, ez pedig jelentősen befolyásolhatta azt, hogy hogyan ábrázolja a különböző császárokat. A Claudiusra vonatkozó forrásokat illetően nem hagyható figyelmen kívül a Nero nevelőjeként is dolgozó Seneca *Apocolocyntosis* című gúnyrajza, amely egy szélsőségesen negatív képet fest Claudiusról. Látványos a különbség egy másik, *Ad Polybium de consolatione* című művével, amelyben, nyilvánvalóan saját érdekeit figyelembe véve, Claudius pozitív uralkodóként jelenik meg.⁵

² Suetonius életéhez és művéhez ld. ROLFE (1913), BALDWIN (1983), WALLACE-HADRILL (1983)

³ Tac. *Hist.* 1, 1.

⁴ Tacitus életéhez és munkásságához ld. SYME (1958).

⁵ E dolgozatban a történeti jellegű forrásokat vetem össze egymással, így Seneca műveivel nem foglalkozom részletesebben.

b) *Iosephus Flavius*

Titus Flavius Iosephus, eredeti nevén Jozsef ben Mattitjáhu (Kr. u. 37–?) jeruzsálemi származású zsidó történetíró. A papi rend tagja volt, önmagát egyenesen a Hasmóneus ősi királyi családtól származtatta. Először 63/64-ben ment Rómába, hogy kiszabadítsa elfogott barátait. Itt saját elmondása szerint összeismerkedett Nero feleségével, Poppaeával, aki teljesítette kérését, és szabadon engedte őket. Iosephus, aki maga is részt vett a zsidó háborúban 66. és 70. között, elmondása szerint 67 júliusában jósolta meg Vespasianusnak, hogy később uralkodó lesz belőle, majd miután jóslata teljesült, 71-ben már Rómába tartott Vespasianus fiával, Titusszal, s élete végéig a Városban is maradt. Római állampolgárságot és nevet kapott, lakhatást és fizetést biztosítottak számára.⁶

Számos művet írt, köztük saját életrajzát (*Βίος*), egy, a zsidók hagyományairól szóló művet (*Περὶ ἀρχαιότητος Ἰουδαίων*), illetve a kutatásom szempontjából releváns *Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία* és *Ἱστορία Ἰουδαϊκοῦ πολέμου πρὸς Ῥωμαίους* című történeti műveket, melyekben elszórtan találhatóak Claudius uralkodására vonatkozó adatok.⁷ A szerző többnyire az olyan eseményeket említi meg, minthogy a zsidók történetével foglalkozik, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a zsidósághoz, de bizonyos eseményekről (Gaius halála és az azt követő események, a gyilkosság megtorlása) egyedülállóan részletes beszámolót ad. A Claudius uralkodását érintő fejezetek jelentős része Herodes Agrippa tetteivel és örököseivel foglalkozik, aki Claudiusától adományként megkapta Nagy Heródes birodalmának területeit, melyek felett királyként uralkodott. A Claudiusról szóló részt a császár halálával, feleségei és gyermekei említésével fejezi be.

c) *Cassius Dio*

A nikaiai Cassius Dio (155 vagy 163/164–229k.), Cassius Apronianus nikaiai senator fia 180 körül került Rómába, ahol később kétszer is viselt consuli tisztséget, Severus Alexander uralkodása alatt pedig Pannonia Superior provincia kormányzója volt.⁸ *Ῥωμαϊκὴ ἱστορία* című történeti művében több helyen is ír politikai nézeteiről.⁹ Monarchiapárti volt, azt vallotta, hogy a demokrácia nem hoz rendet, a principátus jobb és biztonságosabb.¹⁰ A mű, melyben Aeneastól Severus Alexanderig írja le Róma történetét, töredékesen maradt fenn, elveszett

⁶ Iosephus életéhez bővebben lásd: GRÜLL (2010), RAJAK (1984).

⁷ Iosephus művei magyar fordításban is elérhetőek *Önéletrajz*, *Apión ellen*, *A zsidók története* és *A zsidó háború* címen.

⁸ Cassius Dio életéhez és munkájához ld. MILLAR (1964), SCOTT (2023), MADSEN–SCOTT (2023).

⁹ Dio művének részletei érhetőek el magyar fordításban, a 61–63. könyv töredékeinek fordítását Takács László készítette el, ld. TAKÁCS (2003: 238–269).

¹⁰ Dio 52, 1, 1.; 58, 19, 1.; 47, 39; illetve 56, 43, 4.

szövegrészleteiből *epitomék* olvashatók – ezek a szöveg kivonatai, melyeknek szerzői Xiphilinus és Zonaras bizánci szerzetesek.¹¹ A Claudius császár életéhez a 60. könyv és a 61. könyv eleje releváns, ezek közül előbbi eredeti változatban, utóbbi mint *epitomé* maradt fenn. A 60. könyv többnyire kronológiai sorrendben sorolja fel a császár életének és uralkodásának különböző eseményeit. Művében egyfajta pszichologizáló személetet alkalmaz, tehát nagy jelentőséget tulajdonít az emberi természetnek, a szerző szereti megvizsgálni, egyes cselekedetek mögött milyen pszichológiai indok állhatott.¹² Dio átfogó, a többi szerzőnél részletesebb képet alkot Claudius uralkodásáról.

¹¹ Az *epitomé*kről bővebben ld. MILLAR (1964: 1–4).

¹² Az emberi természet szerepéhez ld. MILLAR (1964: 76), REES (2011: 11–55).

3) Gaius halála, Claudius hatalomra kerülése

A következőkben a legfontosabb tematikai szempontok alapján hasonlítom össze az említett forrásokat. Elsőként érdemes megvizsgálni Gaius császár meggyilkolásának és Claudius hatalomra kerülésének körülményeit, melyekről Suetonius, Iosephus és Dio művében találunk leírást.¹³ Feltehetően Tacitus is feldolgozta az eseményeket, azonban művének e része nem maradt fenn.

Abban mindhárom szerző egyetért, hogy Gaiust vagy a színházi előadás előtt, vagy utána gyilkolták meg. Claudius nem volt unokaöccse társaságában, amikor a merénylet történt, félrevonult és elrejtőzött. Rejtekhelyén katonák (Suetonius szerint egyetlen katona) találták meg, és imperátorként üdvözölték, majd a táborba vitték. Iosephus meg is nevezi a katonát, Gratust, aki észrevette őt. Amikor felismerte Claudius, és el akarta vinni a táborba, hogy imperátorrá kiáltásuk ki, ő pedig megrémült, Gratus így nyugtatta:

παῦσαι μικρολογούμενος περὶ τῆς σωτηρίας δέον σε μεγαλοφρονεῖσθαι περὶ τῆς ἡγεμονίας, ἣν οἱ θεοὶ Γάιον ἀφηρημένοι τῇ σῇ συνεχώρησαν ἀρετῇ πρόνοιαν τῆς οἰκουμένης λαβόντες. ἀλλ' ἴθι καὶ τῶν προγόνων ἀπολάμβανε τὸν θρόνον.¹⁴

Mindeközben a senatus a Capitoliumon ülésezett, sokféle vélemény ütközött a további teendőkkel kapcsolatban.¹⁵ Az ezt követő események leírásában jelentős különbségek figyelhetők meg a három forrás közt. Suetonius és Dio egyetért abban, hogy a senatus tribunusokat küldött Claudiushoz, előbbi szerint azért, hogy magukhoz hívják őt, utóbbi szerint pedig azért, hogy közvetítsék neki a senatus parancsát, miszerint ne tegyen semmit, hanem engedelmeskedjen nekik. Iosephus leírása jelentős mértékben eltér ettől: szerinte a senatus hadsereggel akart Claudiusra támadni (Κλαυδίῳ πολεμεῖν ἐψηφίζετο). Mindeközben éppen Rómában tartózkodott Herodes Agrippa, aki részt vett a senatus ülésén, majd Claudius is magához hívatta a táborba. Agrippa Claudius mellé állt, ám követként sikertelenül próbált közbenjárni a senatusnál az érdekében, mivel a senatorok mindenképpen harcot akartak, de egy katona – feltehetően fiktív – hazafias felszólalásának köszönhetően, amelyben azt állította, hogy Claudius megilleti a hatalom, a katonák fellázadtak a senatus ellen és az újdonsült császárhoz mentek. Mikor a senatorok követték őket, a katonák rájuk támadtak, míg Claudius

¹³ Dio 60, 1.; Suet. *Claud.* 10.; *B.J.* 2, 11, 1–5.; *A.J.* 19, 3.

¹⁴ *A.J.* 19, 3, 219. „Hagyd abba a kishitúséget, légy bátorsággal, és gondold arra, hogy az istenek az emberiség üdvére megfosztották Gaiust a császári méltóságtól és neked adták az erényeid jutalmául, s az emberiség oltalmára! Jöjj hát és fogadd el őseid trónját.” Révay József fordítása

¹⁵ Dio 60, 1.; *B.J.* 2, 11.; *A.J.* 19, 3.; Suet. *Claud.* 10.

le nem csillapította őket. Ezután a császár és a senatus közös hálaáldozatot mutatott be, Agrippa pedig jutalomként nagyapja, Nagy Heródes birodalmának területét kapta.¹⁶

Dio szerint is a katonák elpártolása okozta, hogy a senatus nem tiltakozott tovább Claudius hatalomra kerülése ellen. Suetonius leírása némiképpen eltér ettől: szerinte Claudius egészen addig nem engedte meg, hogy a katonák felesküdjenek a nevére, amíg a senatus határozottsága nem enyhült a különböző véleményen lévők vitái miatt, továbbá amíg a tömeg őt nem követelte uralkodónak. Ez a vonakodás Dio művében is megfigyelhető, azonban korábbi eseményeknél: szerinte a katonák erősködtek, Claudius pedig ellenkezett, de minél jobban tiltakozott, a katonák annál lelkesebbek lettek, mígnem elfogadta a császári méltóságot. Fontos megfigyelni, hogy Dio Suetoniusszal szemben milyen nagy hangsúlyt fektet a császár ellenkezésére. Miután kiemelte, mennyire tiltakozott Claudius a hatalomra kerülése ellen, azt írja, „διὸ καὶ ἄκων, ὥς ἐδόκει, ὑπέκυψε”,¹⁷ továbbá nem említi, amit Suetonius mélységes megvetéssel emel ki, hogy az újdonsült császár a katonák hűségéért tizenötezer sestertiust ígért:

Verum postero die et senatu segnore in exequendis conatibus per taedium ac dissensionem diversa censentium et multitudine, quae circumstabat, unum rectorem iam et nominatim exposcente, armatos pro contione iurare in nomen suum passus est promisitque singulis quina dena sestertia, primus Caesarum fidem militis etiam praemio pigneratus.¹⁸

A rendelkezésünkre álló forrásokat összevetve tehát látható, hogy a két görög nyelvű szerző az említett eseményekkel kapcsolatban egy visszafogott, jószándékú, míg Suetonius egy sokkal esetlenebb, mégis ravaszabb és korruptabb Claudius-képet mutat be.

¹⁶ *B.J.* 2, 11, 204–215.

¹⁷ „Ezért, bár úgy tűnt, akarata ellenére, beleegyezett.”

¹⁸ Suet. *Claud.* 10. „Csak másnap, mikor a senatus az élénk véleménykülönbségek és a sok viszálykodás miatt ímmel-ámmal tudta csupán akaratát végrehajtani, és az épület körül ténfergő tömeg is egy irányító hatalmat követelt – még hozzá név szerint –, engedte meg Claudius, hogy a katonák a gyűlésen felesküdjenek nevére; fejenként tizenötezer sestertiust is ígért nekik – ő volt a császárok között az első, aki még katonái hűségét is pénzért vásárolta meg.” Kis Ferencné fordítása.

4) Claudius, az ember

Fontos vizsgálati szempont Claudius, az ember jellemzése és megítélése a különböző szerzőknél. Ezzel kapcsolatban a rendelkezésünkre álló források közül a legrészletesebb jellemzést Suetonius adja, aki egyedülként említi a császár születési idejét és helyét, továbbá részletesen ír Claudius gesztusairól és külsejéről:

Auctoritas dignitasque formae non defuit ei, verum stanti vel sedenti ac praecipue quiescenti, nam et prolixo nec exili corpore erat et specie canitieque pulchra, opimis ceruicibus; ceterum et ingredientem destituebant poplites minus firmi, et remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant: risus indecens, ira turpior spumante rictu, umentibus naribus, praeterea linguae titubantia caputque cum semper tum in quantulocumque actu vel maxime tremulum.¹⁹

Az *auctoritas* és *dignitas* emlegetése ellentmondásos azzal, hogy a szerző korábban leírta, milyen esetlen, nevetséges és alkalmatlan volt az uralkodásra. Suetonius a császári család Claudiusról alkotott véleményéről is ír: anyja, Antonia szörnyszülöttnek (*portentum hominis*) nevezte, nagyanyja, Livia pedig alig szólította meg.²⁰ Közli Augustus három levelét is, amelyeket a császár Liviának írt Claudiuszal kapcsolatban. Ezekben minden negatív tulajdonsága ellenére megemlíti unokája nemeslelkűségét (ἡ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εὐγένεια) és meglepően jó szónoki tehetségét.²¹

Mindezek közül csupán a császár betegsége szerepel Dio művében, aki kisebb jelentőséget tulajdonít ennek (τῇ κεφαλῇ καὶ ταῖς χερσὶν ὑποτρέμειν),²² nem részletezi olyan alaposan a tüneteket, mint Suetonius. Dio leírja, hogy Claudius a remegő hangja miatt inkább egy quaestorral olvastatta fel beszédeit a senatusban, ha azonban mégis ő maga olvasta fel, azt ülve tette meg, erre a célra párnázott széket használt. A császár szellemi képességeit illetően látványos különbség figyelhető meg Dio és Suetonius leírása közt. Míg előbbi kiemeli, hogy minden testi hátrányossága ellenére szellemileg egyáltalán nem volt gyenge (τὴν μὲν ψυχὴν οὐ φαῦλος), utóbbi szerint testileg és szellemileg egyaránt az volt (*animo simul et corpore hebetato*).²³

¹⁹ Suet. *Claud.* 30. „Alakjában volt valami méltóság, akár állt, akár ült, leginkább mégis ha heverőjén pihent. Teste hatalmas és nem vézna, ősz haja és telt nyakszirtje megszépítette arcát. Járás közben nem vált előnyére, hogy térde rogyadozott, és akár vidám volt, akár komoly, sok minden elcsúfította: illetlen nevetése például; még rútabb volt, ha haragudott, ilyenkor habzott a szája és folyt az orra, ehhez járult még, hogy nyelve is nehezen forgott, amúgy is mindig remegő feje pedig minden mozdulatnál csak még inkább ide-oda járt.” Kis Ferencné fordítása

²⁰ Suet. *Claud.* 3.

²¹ Suet. *Claud.* 4.

²² Dio 60, 2, 1. A feje és a kezei kapcsán a ὑποτρέμειν igét használja, tehát csak enyhe remegést említ.

²³ Dio 60, 2, 1.; Suet. *Claud.* 2.

Claudius tudományos tevékenységéről mindkét szerző említést tesz: Dio röviden (συγγράψαι τινά),²⁴ Suetonius pedig részletesen, egyes műveket cím szerint említve. Latinul megírta saját korának történetét, továbbá görögül írt etruszk és karthágói történetet *Tyrrhenika* és *Carchedonica* címmel. Ugyanitt említi a három új betűt is, amelyeket a császár bevezetett, ez szintén nem szerepel Dio művében, azonban Tacitus ír róla.²⁵ Figyelemre méltó még Claudius kizárólag Dio által említett, napfogyatkozásról szóló írása, amelyben amellet, hogy közli, hogy napfogyatkozás fog bekövetkezni, a jelenség magyarázatát is megadja. Suetonius is ír a császár graecomaniájáról,²⁶ Dio pedig beszámol arról, hogy Claudius, amikor Neapolisban tartózkodott, átvette a görögök életmódját:

ἐν γε τῇ Νέᾳ πόλει καὶ παντάπασιν ἰδιωτικῶς ἔζη: τὰ τε γὰρ ἄλλα ἐλληνικῶς καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνόντες οἱ διητᾶτο, καὶ ἐν μὲν ταῖς τῆς μουσικῆς θεωρίαις ἱμάτιον καὶ κρηπίδας, ἐν δὲ δὴ τῷ γυμνικῷ ἀγῶνι πορφυρίδα καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐλάμβανε.²⁷

Claudius legnagyobb hibájának minden szerző a befolyásolhatóságát tartja. Mindegyik forrásban szerepel, hogy a császár felszabadított rabszolgái és feleségei bábja volt, de míg Dio ezért egyáltalán nem a császárt hibáztatja, Iosephus pedig nem véleményezi, addig Suetonius és Tacitus élesen kritizálják őt befolyásolhatóságaért. Suetonius leírja, hogy a császár szolgaként viselkedett, feleségei és szabadosai akarata szerint hozott döntéseket (*His, ut dixi, uxorisque addictus, non principem, sed ministrum egit, compendio cuiusque horum vel etiam studio aut libidine honores exercitus impunitates supplicia largitus est, et quidem insciens plerumque et ignarus*),²⁸ Tacitus pedig jelzőkkel illeti (*matrimonii ignarus, hebes et uxori devinctus*), továbbá Suetoniushoz hasonlóan leírja, hogy Claudius feleségei és szabadosai bármit keresztül tudtak vinni, amit csak akartak (*sed nihil arduum videbatur in animo principis, cui non iudicium, non odium erat nisi indita et iussa*).²⁹ A két római szerzővel ellentétben Dio szerint egyáltalán nem terheli felelősség a császárt a befolyásolhatóságért. Megindokolja, hogy ennek a hátterében a Claudius gyermek- és fiatalkorában ért traumák álltak, illetve az, hogy folyamatosan rettegésben tartották. Fontos szerepe van tehát a gyávaságnak (δειλία), amelynek

²⁴ Dio 60, 2, 1.

²⁵ Suet. *Claud.* 41–42.; Tac. *Ann.* 11, 13–14.

²⁶ Suet. *Claud.* 42.

²⁷ Dio 60, 6. „Neapolisban teljesen hétköznapi emberként élt: ugyanis ő maga és a társai is görög életmódot folytattak, a zenei előadásokon *himationt* és magas szárú csizmát (*krépist*), a gimnasztikai versenyeken pedig bíborszínű öltözetet és aranykoronát viselt.”

²⁸ Suet. *Claud.* 29. „Ahogy mondtam, ők (a szabadosok) és a feleségei irányították, és ő nem princepsként, hanem szolgaként viselkedett, az ő érdekeik és kényük-kedvük szerint osztogatott katonai tisztségeket, kegyelmet és büntetést, a legtöbb esetben nem tudva és érteve, mit csinál.”

²⁹ Tac. *Ann.* 12, 3. „De semmi sem látszott elérhetetlennek, tekintettel a princeps gondolkodásmódjára, akiben nem volt ítélet, sem gyűlölet, csak ha belecsepegtették vagy megparancsolták.” Borzsák István fordítása.

okát meg is magyarázza a történetíró (ἐκεῖνόν τε γὰρ ἐκφοβοῦντες ἐξεκαρποῦντο).³⁰ Ezzel kapcsolatban megfigyelhető Dio korábban említett, pszichologizáló megközelítése, tehát az, hogy egyes cselekedetek esetében szereti megvizsgálni a háttérben álló pszichológiai indokot.

Claudius befolyásolhatóságával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy Suetonius sokkal több felelősséget tulajdonít a császárnak, mint a többi szerző. Ő néhány pozitív intézkedése mellett számos negatív cselekedetéről is beszámol, melyekkel leginkább a császár alkalmatlanságát és következtelenségét hangsúlyozza, és csak ezek után említi, hogy a feleségei és felszabadított rabszolgái rabja volt. Ezzel ellentétben Dio már a könyv elején megjegyzi, hogy Claudius számos jó dolgot tett, amikor éppen nem mások irányították, majd számos dicséretes rendelkezésének felsorolása után újból felmenti a császárt a későbbi, rosszabb tettek alól:

οὐκ ὀλίγα καὶ δεόντως ἔπραττεν, ὅσάκις ἔξω τε τῶν προειρημένων παθῶν ἐγίγνετο καὶ ἑαυτοῦ ἐκράτει. [...]

ταῦτα μὲν οὖν αὐτοῦ τε τοῦ Κλαυδίου ἔργα ἦν καὶ ὑφ' ἀπάντων ἐπηνεῖτο: ἐπράχθη δὲ καὶ ἄλλα ἄττα τότε, οὐχ ὁμοιότροπα, ὑπὸ τε τῶν ἐξελευθέρων αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῆς γυναικὸς Οὐαλερίας Μεσσαλίνης.³¹

A szerző művében több helyen megfigyelhetünk az itt látottakhoz hasonló, Claudius a felelősség alól felmentő megjegyzéseket. Ehhez hasonlóan, de ritkábban és kevésbé részletesen Tacitusnál is találunk utalásokat arra, hogy a császár rossz intézkedéseinek háttérében valamely felszabadítottja vagy felesége állt, tehát szerinte is kevésbé terheli a császárt a felelősség, mint Suetonius leírása szerint, de saját befolyásolhatóságáért kizárólag maga Claudius a hibás, ellentétben azzal, amit Dio ír.

³⁰ Dio 60, 2. „Hiszen megfélemlítve kihasználták őt.”

³¹ Dio 60, 3 és 8, 5. „Nem kevés dolgot helyesen csinált, amikor csak kívül került az elmondott hatásokon kívül maradt, és a maga ura volt. [...] Ezek voltak tehát maga Claudius tettei voltak, amelyeket mindenki dicsért. De más dolgok is történtek akkoriban, nem hasonló természetűek, ezeket szabadosai és felesége, Valeria Messalina követték el.”

5) Claudius és környezete

a) A harmadik feleség: Valeria Messalina

Mint az imént láthattuk, Claudiuszal kapcsolatban a történetírók kivétel nélkül megjegyzik, hogy a környezete befolyása alatt állt, ez alatt a felszabadított rabszolgáit és feleségeit értve. A császár négyszer házasodott, az első két feleségétől, Plautia Urgulanillától és Aelia Paetinatól elvált.

Harmadik feleségével, Valeria Messalinával 38/39-ben kötött házasságot,³² s két gyermekük született, Octavia és Britannicus. Messalina különféle gatzetteiről leginkább Tacitus és Dio tesz említést. Előbbi szerző ír arról, hogy az asszony – nem derül ki, milyen okból, mert a szöveg azon része elveszett – bevádolta Valerius Asiaticust, akinek a koholt vádak miatti kihallgatását végig is hallgatta. A kihallgatást P. Suillius Rufus vezette, aki más esetekben is Messalina társa volt a gatzettekben. Végül Asiaticust elfogatták, Poppaea Sabinát³³ pedig, aki a vád szerint házasságtörést követett el a férfival, öngyilkosságra kényszerítették. Claudius mindezekről egyáltalán nem tudott, Tacitus szerint a császár napokkal az eset után Poppaea hollétéről érdeklődött férjénél, P. Cornelius Lentulus Scipiónál.³⁴ Dio művében is szerepel az esemény, azonban csak *epitomé*ként maradt fenn ez a rész, továbbá némileg másképpen, mint Tacitusnál. Dio szerint összeesküvést szőttek Claudius ellen, amivel kapcsolatban Asiaticus is a gyanúsítottak közé került. Azonban amikor a vád alaptalannak tűnt, a császár pedig felmenteni készült a férfit, Vitellius Messalina kérésére közbelépett. Azt állította, Asiaticus küldetett érte, hogy kiválaszthassa halálának módját. Claudius bízott Vitelliusban, elhitte, hogy a vádlott ezzel mintegy bűnösnek vallotta magát, ezért kivégeztette.³⁵ Mindezek után a szerző meg is jegyzi, hogy Messalina hamis vádjai miatt számos ártatlan embert végeztek ki, köztük az előbb említett Asiaticust is, akinek – akárcsak Tacitus szerint³⁶ – a birtoka miatt kellett meghalnia:

ἄλλους δὲ πολλοὺς διαβληθέντας ὑπὸ τῆς Μεσσαλίνης καὶ τὸν Ἀσιατικὸν καὶ τὸν γαμβρὸν τὸν Μάγνον ἀπέκτεινε, τὸν μὲν Ἀσιατικὸν διὰ τὴν οὐσίαν, τὸν δὲ Μάγνον διὰ τὸ γένος καὶ τὸ κῆδος. ἐάλωσαν μέντοι ὡς ἐπ' ἄλλοις τισίν.³⁷

³² LEVICK (2001: 55).

³³ Poppaea Sabina Maior, Nero későbbi feleségének édesanyja.

³⁴ Tac. *Ann.* 11, 2.

³⁵ Dio 61, 29, 6. Xiph.

³⁶ Tac. *Ann.* 11, 1.

³⁷ Dio 61, 29, 6a. Zon. „Messalina hamis vádjai miatt sok más embert is kivégezett, köztük Asiaticust és a vejét, Magnust, Asiaticust a birtoka miatt, Magnust pedig a családjá és a házassági kapcsolata miatt. Névlegesen azonban más vádakkal ítélték el őket.”

A szövegrészletben szereplő másik kivégeztetett személy Cn. Pompeius Magnus, Claudius lánya, Antonia férje volt. Az ő kivégzését szintén a császár botrányos intézkedései közt tartják számon, Dio mellett Suetonius is említi.³⁸

Hasonlóan botrányos esetként szerepel több szerzőnél is Appius Silanus megöletése, aki Messalina édesanyja, Domitia Lepida Minor férjeként Claudius apósa (*consocer*) volt. Ezzel kapcsolatban részletes és többnyire megegyező leírás található Diónál és Suetoniusnál. Előbbinél szerepel a gyilkosság oka is, miszerint Messalina megharagudott Silanusra, amiért az nem volt hajlandó szexuális kapcsolatot létesíteni vele (οὐκ ἐθελήσας αὐτῇ συγγενέσθαι). Az ezt követő eseményeket a két szerző hasonlóan írja le. Messalina Narcissusszal eszelte ki a tervet, céljuk az volt, hogy elhitesse Claudiuszal, hogy Silanus meg akarja ölni. Először tehát Narcissus állt a császár elé azzal, hogy álmában Silanus megölte őt, majd Suetonius szerint Messalina ezután csodálkozva szólalt meg, hogy ő pontosan ugyanezt az álmot látta többször is.³⁹ Dio annyi apró különbséggel írja le az eseményt, hogy szerinte azután, hogy Narcissus elmondta az álmát, Messalina eltúlozta a szabados álmának jelentőségét (παραλαβοῦσα ἐδείνωσε).⁴⁰ Suetonius szerint mindezek után nem sokkal később megérkezett Silanus, ezzel pedig beigazolódni látszott az álom, ezért Claudius elfogatta és kivégeztette a férfit. Dio a későbbiekkel kapcsolatban annyit ír, hogy a Silanus-ügy miatt Claudius ellen fordultak az emberek, összeesküvéseket szőttek (a szerző a Scribonianus-féle összeesküvést említi), ezek megtorlása pedig szintén Messalina és Narcissus műve volt, akik egyfajta besúgóhálózatot építettek ki:

τῆς γὰρ ἀφορμῆς ταύτης ἢ τε Μεσσαλίνα καὶ ὁ Νάρκισσος, ὅσοι τε συνεξελεύθεροι αὐτοῦ, λαβόμενοι οὐδὲν ὅ τι τῶν δεινोटάτων οὐκ ἐποίησαν. τὰ τε γὰρ ἄλλα καὶ τοῖς δούλοις τοῖς τε ἀπελευθέροις μηνυταῖς κατὰ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν ἐχρῶντο.⁴¹

Ugyanez nem szerepel a többi forrásban. Dio szerint Messalina számos más férfit is megöletett azért, mert azok nem akartak vele házasságtörést elkövetni, köztük tartozott Vinicius is, akit azért mérgezett meg, mert nem engedelmeskedett neki.⁴² Másokat azonban, akik a szeretői voltak, akár a haláltól is megmentette, így például Sabinust, Gaius egykori testvérét, megóvta attól, hogy gladiátori küzdelemben veszítse életét.⁴³

³⁸ Suet. *Claud.* 27. és 29.

³⁹ Suet. *Claud.* 37.

⁴⁰ Dio 60, 14, 4.

⁴¹ Dio 60, 15, 5. „Messalina és Narcissus, és az ő szabadostársai ugyanis ezt a lehetőséget kihasználva a legszörnyűbb tetteket követték el, például rabszolgákat és szabadosokat használtak besúgókként saját uraik ellen.”

⁴² Dio 60, 27, 4.

⁴³ Dio 60, 28, 2.

Messalina egyéb dolgokat is sikeresen keresztülvitt a császár – nem tudatos – beleegyezésével. Dio számos esetről ír, amikor Claudius átverve vagy teljesen a tudta nélkül érte el, amit akart. Ilyen például Mnester, a színész esete, akivel az asszony szexuális kapcsolatot akart létesíteni, amibe ő eleinte nem egyezett bele. Messalina ezért megkérte Claudius, parancsoljon rá Mnesterre, hogy engedelmeskedjen neki mindenben. A császár mit sem sejtve arról, hogy tulajdonképpen azt parancsolta meg a színésznek, hogy legyen az asszony szeretője, megtette, amit a felesége mondott neki. Mnester engedelmeskedett, Messalina pedig megjutalmazta ezért, szobrokat állíttatott neki, majd később is magánál tartotta a férfit anélkül, hogy a férjének bármi tudomása lett volna róla.⁴⁴ Hasonlóan megjutalmazta azokat a férfiakat, akik végignézték, amint feleségeik házasságtörést követnek el a szemük láttára; azokat azonban, akik nem voltak hajlandók megtenni ezt, igyekezett tönkretenni. Claudius erről sem tudott, Catonius Iustus, aki el akarta mondani neki mindezt, Messalina eltávolíttatta.⁴⁵ Szintén Dio művében szerepel, hogy az asszony prostituáltként ült a palotában, sorozatos házasságtöréseket elkövetve, és más magas rangú nőket is erre biztatott.⁴⁶

Messalina legjelentősebb és végül saját vesztét okozó tette a Siliusszal való házasságkötése volt, amely mindegyik szerzőnél szerepel, röviden még Iosephusnál is. Az eseménnyel kapcsolatban Tacitus és Dio megjegyzi, hogy akkor történt, mikor Claudius Ostiában tartózkodott, előbbi szerint áldozat bemutatása céljából, utóbbi szerint viszont a gabonaellátást ellenőrizte.⁴⁷ Az asszonynak már egy ideje viszonya volt Gaius Siliusszal, akitől Tacitus szerint még a feleségét is elzavarta, majd nyilvánosan járt hozzá, és mindenféle jutalmakkal halmozta el.⁴⁸ A szerző szerint ezek után Silius véget akart vetni a titkolózásnak, össze akart házasodni Messalinával. Suetonius hozzáteszi, hogy Claudius szerint az asszony Siliust akarta hatalomra juttatni, és ezzel az események egy későbbi szakaszáról szólva Tacitus és Dio is egyetértenek.⁴⁹ Mindezek után Messalina és Silius fényes menyegzőt ültek, amelyről mindenki tudott a császáron kívül. A szinte hihetetlen eseményt Tacitus a következő módon vezeti fel:

Haud sum ignarus fabulosum visum iri tantum ullis mortalium securitatis fuisse in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum consulem designatum cum uxore principis, praedicta die, adhibitis qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum causa convenisse, atque illam audisse auspicum verba, subisse, sacrificasse apud deos;

⁴⁴ Dio 60, 22, 3–5.

⁴⁵ Dio 60, 18.

⁴⁶ Dio 61, 31. Xiph. Az ezzel kapcsolatos hagyomány megjelenik Iuvenalis 6. satírájában is, ld. Juv. 6. 115–132.

⁴⁷ Tac. *Ann.* 11, 26. és Dio 61, 31. Xiph.

⁴⁸ Tac. *Ann.* 11, 12.

⁴⁹ Suet. *Claud.* 36.; Dio 61, 31. Xiph.; Tac. *Ann.* 11, 26.

discubitum inter convivas, oscula complexus, noctem denique actam licentia coniugali.
sed nihil compositum miraculi causa, verum audita scriptaque senioribus tradam.⁵⁰

Dio megemlíti, hogy Messalina ekkorra már kezdte elveszíteni a szabadosok jóindulatát, mivel vádja miatt életét vesztette Polybius, Claudius egyik szabadosa, noha ő is az asszony egyik szeretője volt.⁵¹ Tacitus is megjegyzi, hogy korábbi társai, Pallas, Narcissus és Callistus nem nézték jó szemmel Messalina vakmerő házassági tervét, de azon tervüket, hogy fenyegetéssel lebeszéljék az asszonyt a házasságról, elvetették, s csupán Narcissus tartott ki mellette:

...desistunt, Pallas per ignaviam, Callistus prioris quoque regiae peritus et potentiam
cautis quam acribus consiliis tutius haberi: perstitit Narcissus, solum id immutans ne
quo sermone praesciam criminis et accusatoris faceret.⁵²

Narcissus terve és annak megvalósítása Diónál és Tacitusnál szerepel, leírásuk megegyezik. A szabados Claudius két ágyasával, Calpurniával és Cleopatrával ment a császárhoz, hogy elmondják neki a hírt. Tacitus szerint a két ágyas Claudius térde elé borulva mondta el neki, hogy Messalina megházasodott Siliusszal, majd miután a császár hívatta, Narcissus is megerősítette a két nő beszámolóját, és arra biztatta Claudius, váljon el feleségétől.⁵³ Dio annyi különbséggel írja le az eseményt, hogy az ágyasok és Narcissus azzal is riogatták a császárt, hogy Messalina bizonyára meg akarja őt ölni, és Siliust akarja hatalomra juttatni.⁵⁴ Mindezek után Claudius hazasietett, és számos embert kivégeztetett. Messalina és Silius meggyilkolásáról Tacitus igen részletesen ír. Akárcsak Dio, ő is megjegyzi, hogy az asszony a Lucullus-kertekbe⁵⁵ menekült, de a további események csak nála szerepelnek.⁵⁶ Silius a forumra sietett, ahol a centuriók hamar rátaláltak, elfogták, majd kivégezték. Messalina közös gyermekeikkel, Britannicusszal és Octaviával, valamint a Vesta-szűz Vibidiával próbálta kegyelemre bírni férjét, de Narcissus tüstént útjába állt a dolognak, és elvitette a gyermekeket.

⁵⁰ Tac. *Ann.* 11, 27. „Jól tudom, mesébe illőnek fog látszani már az is, hogy akárki ember fiában ennyi biztonságérzet lakozhatott, - olyan városban, amely mindent tud és semmit el nem hallgat, - hát még hogy a kijelölt consul a császár feleségével, előre bejelentett napon, hiteles tanúk közreműködésével, tulajdonképpen gyermekek világra hozása céljából házassági szerződést köthetett, és az asszony meghallgatta a tanúk ünnepi ígét, magára öltötte a leplet, áldozott az isteneknek; helyet foglaltak a vendégek társaságában; csókok, ölelések; s végül teljes házastársi szabadságban töltött éj. De semmit sem költöttem az elcsodálkoztatás kedvéért, hanem az öregebbektől hallott s leírt tényeket adom elő.” Borzsák István fordítása.

⁵¹ Dio 61, 31, 2–3. Xiph.

⁵² Tac. *Ann.* 11, 29. „...felhagynak tervükkel, Pallas gyávaságból, Callistus, mivel a korábbi udvart is ismerte és tudta, hogy a hatalmat óvatossággal biztonságosabban meg lehet tartani, mint heveskedéssel; Narcissus kitartott, csak annyit változtatott tervén, hogy egy szóval sem tudatta Messalinával, mi a vád és ki a vádló.” Borzsák István fordítása.

⁵³ Tac. *Ann.* 11, 30.

⁵⁴ Dio 61, 31. Xiph.

⁵⁵ Dio Asiaticus-kertekként utal rá, ennek oka, hogy a korábban már említett Valerius Asiaticus megvette a kerteket. Tacitus és Dio szerint részben ez okozta halálát is, ugyanis Messalina szemet vetett a kertjeire. Ld. Tac. *Ann.* 11, 1. és Dio 61. 29, 6a. Zon.

⁵⁶ Tac. *Ann.* 11, 32–38.

Messalina Lucullus-kertekben történő halála is részletesen szerepel Tacitus leírásában. Claudius addigra már megenyhült, másnapra akarta halasztani a tárgyalást, de Narcissus ezt megakadályozta, és katonák egy csoportjával a kertekhez ment, ahol Messalina először könyörgött, majd nyakához tartotta a törst, de nem mozdította meg, s végül egy tribunus ölte meg. Tacitus Messalina haláltusájával kapcsolatban megjegyzi, hogy az asszony romlott lelkében semmi tisztesség nem volt, csak sírt és panaszkodott, mikor rátaláltak.⁵⁷

Messalina tehát így vesztette életét. Tacitus furcsának tünteti fel Claudius reakcióját: a császár ugyanis a Rómába vezető úton egyrészt hallgatott, másrészt egyszer Messalina bűneit, máskor a közös emlékeiket emlegette fel, majd amikor ebéd közben értesült felesége halálhíreről, nem mutatott érzelmeket, s a megszokott módon folytatta az étkezést. Suetonius leírása ettől különbözik, szerinte a császár felesége halála után nem sokkal érdeklődött az asszony hollétéről.⁵⁸ Iosephus annyit ír az esetről, hogy a császár féltékenysége miatt (διὰ ζηλοτυπίαν) ölette meg feleségét.⁵⁹

b) A negyedik feleség: Agrippina Minor

Messalina halála után nem sokkal újabb feleséget akartak választani a császárnak. Suetonius azt írja, hogy annak ellenére kezdték el a keresést, hogy Claudius Messalina halála után bejelentette, hogy nem házasodik többször – ez azonban csak nála szerepel.⁶⁰ A feleség kiválasztását a három legfontosabb szabadosa, Callistus, Pallas és Narcissus intézték, s mindegyiküknek volt egy-egy jelöltje. Dio szerint azért sürgették a házasságot, mert féltek az esetleges megtorlástól, amely Britannicus hatalomra kerülése esetén érte volna őket.⁶¹ Tacitus meg is nevezi a szabadosok jelöltjeit, volt feleségét, Paetínát, Lolliá Paulínát és Agrippínát. Végül Agrippínára, Pallas jelöltjére esik a választás, aki Dio és Tacitus leírása szerint szépségével vagy csábításaival, illetve gyakori jelenlétével nyerte meg a császárt a maga számára.⁶² Suetoniusnál nem szerepel az, hogy a jelölteket a szabadosok javasolták, az újabb házasság tervét is Claudius következtlen és nevetséges ötleteként írja le.⁶³ A terv megvalósítását némiképp nehezítette, hogy Agrippina Germanicus unokajaként rokonságban állt a császárral, de azért, hogy ezt a problémát megoldják, a szabadosok újabb tervvel álltak

⁵⁷ Tac. *Ann.* 11, 37: *sed animo per libidines corrupto nihil honestum inerat; lacrimaeque et questus inriti ducebantur, cum impetu venientium pulsae fores.*

⁵⁸ Suet. *Claud.* 39.

⁵⁹ *A.J.* 20, 8, 149.

⁶⁰ Suet. *Claud.* 26.

⁶¹ Dio 61, 31, 8. Zon.

⁶² Tac. *Ann.* 12, 3, ill. Dio 61, 31, 6. Xiph.

⁶³ Suet. *Claud.* 26.

elő, melynek leírása Diónál és Tacitusnál szerepel. Vitellius beszédet mondott a senatusban, amelyben igyekezett megnyerni a nép támogatását a házassághoz.⁶⁴ Szónoklatával sikert ért el, és hamarosan már az utcán biztatták a császárt a házasság megkötésére. Egy lényeges különbség figyelhető meg Suetonius leírásában, aki említi, hogy elhangzott egy senatusi beszéd ezzel kapcsolatban, azonban szerint Claudius maga bérelt fel valakit, hogy kényszerítse a házasságra, Vitelliust pedig név szerint nem említi.⁶⁵

A császár e házassága sem bizonyult sikeresnek, sőt, később a vesztét is okozta. Tacitus meg is jegyzi, hogy a helyzet még rosszabb volt, mint korábban Messalinával:

Versa ex eo civitas et cuncta feminae oboediebant, non per lasciviam, ut Messalina, rebus Romanis inludenti. adductum et quasi virile servitium: palam severitas ac saepius superbia; nihil domi impudicum, nisi dominationi expediret. cupido auri immensa obtentum habebat, quasi subsidium regno pararetur.⁶⁶

Hasonlóképp ír a helyzetről Dio is, aki megjegyzi, hogy Agrippina teljesen hatalma alá kerítette a császárt, és mindig elérte, amit akart:

ὥς δ' ἅπαξ ἐν τῷ βασιλείῳ ἡ Ἀγριππῖνα ἐγένετο, τὸν τε Κλαύδιον ἐσφετερίσατο, δεινотάτη που οὕσα πράγμασι χρῆσθαι, καὶ τοὺς τινα αὐτοῦ εὐνοίαν ἔχοντας τὰ μὲν φόβῳ τὰ δὲ εὐεργεσίαις ὑπεικίωσατο.⁶⁷

Valóban, Agrippina hamarosan belefogott azon tervének megvalósításába, hogy fiát, Domitiust juttassa hatalomra. Elkezdte felkészíteni az uralkodásra, egy száműzetése miatt Claudiuszal nem rokonszenvező nevelőt fogadott fel számára Seneca személyében, Britannicus korábbi nevelőit pedig megölette, s a saját embereit nevezte ki a helyükre, továbbá, ahogyan Dio írja, ott ártott a fiúnak, ahol csak tudott.⁶⁸ Tacitus a nevelők halálos ítéletét azzal indokolja, hogy ugyan Domitius már felvette a Nero nevet, Britannicus továbbra is Domitiusnak szólította őt, amivel haragra gerjesztette Agrippinát.⁶⁹ Claudius fia tehát az őt megillető gondoskodás és nyilvános kitüntetések nélkül nőtt fel, s mivel a nép semmit sem tudott a fiúról, Agrippina pletykákat kezdett terjeszteni arról, hogy Britannicus őrült és epilepsziás.⁷⁰ Az asszony, hogy terve megvalósulását mindenképp biztosítsa, fiát össze akarta házasítani Claudius lányával,

⁶⁴ Tac. *Ann.* 12, 5, ill. Dio 61, 31, 8. Zon.

⁶⁵ Suet. *Claud.* 26.

⁶⁶ Tac. *Ann.* 12, 7. „Megváltozott ettől fogva a város, és minden egy asszonynak engedelmeskedett, aki nem pajkos játékot űzött a római államból, mint Messalina: feszes és mintegy férfias szolgaság, kifelé szigor és még gyakrabban gőg; otthon semmi szemérmertlenség, csak ha hatalmának használt. Mérhetetlen pénzvágyát azzal takarta, mintha az az uralom támaszául szolgálna.” Borzsák István fordítása.

⁶⁷ Dio 61, 32. Xiph. „Amint Agrippina beköltözött a palotába, Claudius pedig a hatalma alá kerítette, mivel ügyesen használta ki a lehetőségeket, azokat, akik bármennyire is jóindulattal voltak (Claudius) felé, részint megfélemlítéssel, részint szívességekkel megnyerte a maga számára.”

⁶⁸ Dio 61, 32, 5. Zon.

⁶⁹ Tac. *Ann.* 12, 41.

⁷⁰ Dio 61, 33, 10.

Octaviával, aki azonban már el volt jegyezve Gaius Silanusszal, továbbá Domitius örökbefogadásával Octavia és Domitius tulajdonképpen rokoni kapcsolatba került. Agrippina tehát, hogy mindkét akadályt eltávolítsa, megölette Silanust.⁷¹ Octaviát másik család fogadta örökbe, Mammius Pollio pedig Vitellius korábbi beszédéhez hasonló szónoklatot tartott a senatusban, amely szintén sikerrel járt.⁷²

Agrippina azonban mindezzel nem elégedett meg. Dio említi, hogy számos nőt öletett meg vagy tett tönkre féltékenységből, köztük az egyik korábbi feleségjelöltet, Lollia Paulinát és Claudius egyik kedvenc ágyasát, Calpurniát is, akinek mindössze annyi volt a vétke, hogy a császár egyszer dicsérte szépségét. A két nő esete Diónál és Tacitusnál szerepel: Lollia Paulina meghalt, Calpurnia pedig száműzetésbe került.⁷³ Mindezek mellett Agrippina a saját hatalmát is egyre növelni akarta, Dio szerint Claudiuséval megegyező – vagy még nagyobb – hatalomra és Livia egykori privilégiumaira vágyott:

οὐδὲν δὲ ἄρκοῦν τῇ Ἀγριππίνῃ ἐδόκει: καίτοι ὅσα τε ἡ Λιβία ἔσχε κακείνῃ ἐδέδοτο καὶ ἄλλ' ἅττα πλείω ἐψήφιστο. ἡ δὲ καὶ ἰσοκρατῆς τῷ Κλαυδίῳ ἀντικρυς ὀνομάζεσθαι ἤθελε, καὶ ποτε πολλοῦ τὴν πόλιν ἐπινεμομένου πυρὸς πρὸς τὴν ἐπικουρίαν ἐκείνῳ συμπαρεγένετο.⁷⁴

Dio említi még, hogy az asszony szeretett jelen lenni, miközben férje a közügyeket intézte.⁷⁵ Tacitus is említi Agrippina hataloméhségét: felvette az Augusta nevet, továbbá igyekezett a hatalmát másoknak is megmutatni. Elintézte, hogy veteránokat telepítsenek az ubiusok városába, ahol született, és amely várost róla nevezték el.⁷⁶

Dio művében szerepel, hogy Claudius bosszantották (Κλαύδιος ἀχθόμενος) felesége hatalomvágytól fűtött tettei, amelyeket egyre világosabban látott. Britannicust akarta utódjául, ezért elkezdett figyelni rá, gondoskodni róla, hamarosan *toga virilist* tervezett ráadni, és hatalma örököseként nevezte meg.⁷⁷ Suetonius hasonlóképp ír minderről, megemlítve, hogy élete vége felé Claudius megbánta (*paenitentis*), hogy feleségül vette Agrippinát és örökbefogadta Nerót, és többször is célozgatott arra, hogy mégis Britannicust akarja utódjául, azt tervezte, hogy fia megkapja a *toga virilist*, majd a fiúnak is tett célzást arra, hogy ő a

⁷¹ Suetonius (*Claud.* 29) és Dio (61, 31, 8) szerint megölette, Tacitus (*Ann.* 12, 8) szerint Silanus öngyilkos lett.

⁷² Tac. *Ann.* 12, 9.

⁷³ Tac. *Ann.* 12, 22. és Dio 61, 33, 2b. Zon.

⁷⁴ Dio. 61. 33, 12. Zon. „Semmi sem tűnt elegendőnek Agrippina számára, noha mindazt, amivel Livia bírt, neki is megadták, sőt több más tisztséget is megszavaztak a számára. Ugyan Claudiuséval egyenlő hatalmat birtokolt, egyenesen a címét is magának akarta, és amikor egyszer a város nagy részét tűzvész pusztította, mellette állt a segítségnyújtás során.”

⁷⁵ Dio 61, 33, 7. Xiph.

⁷⁶ Tac. *Ann.* 12, 27.

⁷⁷ Dio 61, 34, 1-2. Xiph.

trónörökös.⁷⁸ A két szerző szerint Agrippina emiatt akart sürgősen megszabadulni férjétől. Tacitus leírásában Claudius egy részegen elejtett, sejtelmes mondata miatt rémült meg, és akarta férje mielőbbi halálát.⁷⁹ Elgondolkodtató a különbség azzal kapcsolatban, hogy Claudius csupán megbánta új házasságát és Nero örökbefogadását, vagy egyenesen bosszantotta Agrippina hatalomvágya, amely immár számára is kezdett világossá válni.

Agrippina mindenesetre biztosítani akarta fia számára a trónt, ezt pedig, úgy látta, csak férje halála esetén tudja keresztülvinni. Abban mind a négy szerző egyetért, hogy Claudius megmérgezték, ahogyan abban is, hogy ez Agrippina terve volt. Iosephus csupán annyit ír az esetről, hogy a császár halálát a pletykák szerint mérgezés okozta, amit felesége vitt véghez (λόγος ἦν παρά τινων, ὡς ὑπὸ τῆς γυναικὸς Ἀγριππίνης φαρμάκοις ἀνήρητο).⁸⁰ Dio részletesen ír Agrippina tervéről és annak megvalósításáról: mivel Claudius megmérgezését a császár életmódja és borfogyasztása nem tette egyszerűvé, a híres Lucustát bérelte fel, majd segítségével elkészítette a mérget, amelyet a legnagyobb és legszebb gombákra tett, és feltálalta férjének. Claudius részegen vitték el a lakomáról, a mérge pedig az éjszaka folyamán hatott: a császár meghalt, anélkül, hogy képes lett volna bármit mondani vagy hallani (οὐδὲν οὐτ' εἰπεῖν οὐτ' ἀκοῦσαι δυνήθεις μετήλλαξε).⁸¹ Suetonius és Tacitus is hasonlóképp, bár kevésbé drámaian írják le az eseményt. Előbbi szerző több verziót is említ arra vonatkozóan, hogy ki adta be a mérget a császárnak (Agrippina vagy az ételkóstoló, Halotus), és hogy az egyből hatott-e, vagy később újból megmérgezték. Lucusta neve ebben a leírásban nem szerepel, azonban az egyik változat szerint Claudius Dio elbeszéléséhez hasonlóan megnémult a méregtől.⁸² Tacitus szerint az akkori szerzők (*temporum illorum scriptores*) leírásában Agrippina és Halotus a mérget, akárcsak Diónál, gombára csepegtették, de az nem hatott egyből, ezért később Claudius orvosa, Xenophon méreggel bekent tollat nyomott le a császár torkán. A Diónál megjelenő méregkeverőné neve itt is szerepel, azonban nem Lucustaként, hanem Locustaként, és itt is ő segédkezett a mérge elkészítésében.⁸³

c) A császár szabadosai

Claudius nem volt szerencsés a házasságok terén, de emellett segítőit is rendkívül szerencsétlenül választotta ki. Felszabadított rabszolgái (*liberti*), ahogyan korábban is látható

⁷⁸ Suet. *Claud.* 43: *Ut tandem populus R. verum Caesarem habeat.* „Legyen végre valódi Caesarja a római népnek.” Kis Ferencné fordítása

⁷⁹ Tac. *Ann.* 12, 64.

⁸⁰ *A.J.* 20, 8, 148.

⁸¹ Dio 61, 34, 3. Xiph.

⁸² Suet. *Claud.* 44.

⁸³ Tac. *Ann.* 12, 66-67.

volt, hataloméhesek és alattomosak voltak, továbbá a császár feleségeivel is előszeretettel szövetkeztek uruk kárára. A legfontosabb, fentebb már említett szabadosok jelentős tisztségeket is kaptak: Callistus (Dio említi a tisztségét: ἐπὶ ταῖς βίβλοις τῶν ἀξιώσεων ἐτέτακτο, amely a latin *a libellis* megfelelője), Narcissus (*ab epistulis* vagy τῶν ἐπιστολῶν ἐπεστάτει) és Pallas (*a rationibus* vagy ἡ τῶν χρημάτων διοίκησις ἐμπεπίστευτο).⁸⁴ Suetonius említi még Polybiust (*ab studiis*) is, akihez Seneca a már említett vigasztalást írta. Suetonius megnevez továbbá egy bizonyos Posidest, akinek neve egyetlen másik forrásban nem található meg, a Tacitusnál és Diónál igen fontos szerepet betöltő Callistust viszont nem.

Narcissus legfontosabb magánakciója a korábban látott eset, Messalina elárulása és megöletése volt, amelyet szinte teljes egészében ő koordinált. Miután számos embert meggyilkoltak – köztük Mnestert is, akinek Claudius kegyelmet akart adni, azonban a szabadosok rábeszélésére mégsem tette –, majd Messalina *damnatio memoriae*-ben részesült, Narcissus bőséges jutalmat és quaestori címet kapott, aminek köszönhetően Tacitus szerint magasabb rendűnek érezte magát Pallasnál és Callistusnál („*cum super Pallantem et Callistum ageret*”).⁸⁵ Mindez annak ellenére történt, hogy korábban a szabadosok közül ő volt Messalina legfontosabb segítője, ahogy az korábban a közös „besúgóhálózatuk” esetében is látható volt. Tacitus és Dio szerint szintén Narcissus ötlete volt a Fucinus-tavi vízi csatát szimuláló előadás, amely végül kisebb tragédiába fulladt. Az esetről részletesen előbbi ír: a víz elárasztott minden környezetében lévő dolgot, amiért pedig Narcissust hibáztatták, s azt is leírja, hogy Agrippina és a szabados hogyan vádolták egymást a hibáért.⁸⁶ Dio beszámol még egy esetről, amelyben Narcissus okozott problémát: a bithyniaiak bepanaszolták neki Iunius Cilo kormányzót. A szabados az igazság helyett azt mondta a császárnak, a bithyniaiak hálásak Cilonak, ezért Claudius újabb két évre kinevezte procuratornak.⁸⁷ Dio megjegyzi, hogy Narcissus, aki nem sokkal Claudius halála után vesztette életét, jelentős vagyonnal és hatalommal rendelkezett, továbbá titkos információkat tartalmazó levelek birtokában volt, melyeket halála előtt elégetett:

μέγιστον τῶν τότε ἀνθρώπων δυνηθεῖς: μυριάδας τε γὰρ πλείους μυρίων εἶχε, καὶ προσεῖχον αὐτῷ καὶ πόλεις καὶ βασιλεῖς: καὶ δῆτα καὶ τότε ἀποσφαγήσεσθαι μέλλον λαμπρὸν ἔργον διεπράξατο: τὰ γὰρ γράμματα τοῦ Κλαυδίου, ὅσα ἀπόρρητα κατὰ τῆς Ἀγριπίνης καὶ κατὰ ἄλλων τινῶν, οἷα τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ διοικῶν, εἶχε, πάντα προκατέκαυσεν.⁸⁸

⁸⁴ A tisztségeik Suetoniusnál és Diónál szerepelnek, ld. Suet. *Claud.* 28, ill. Dio 61, 30, 6b. Zon.

⁸⁵ Tac. *Ann.* 11, 38.

⁸⁶ Tac. *Ann.* 12, 56. és Dio 61, 33, 3–5. Xiph.

⁸⁷ Dio 61, 33, 6. Xiph.

⁸⁸ Dio 61, 34, 4–5. Xiph. „Az akkori emberek közül az ő hatalma volt a legnagyobb: ugyanis több százmillió sestertium birtokolt, továbbá városok és királyok is fizettek neki. Sőt, még akkor is, amikor már-már megölték, bámulatos tervet vitt véghez: mivel Claudius leveleiért volt felelős, azokhoz a levelekhez is hozzáfért, amelyek

Mindezek mellett Dio elbeszél még egy esetet, amelyről szerinte érdemes beszámolni (τὸδε μνήμης ἄξιον): Narcissus megkérdezte Galaesust, Camillus szabadosát, hogy mit tett volna, ha urából lett volna császár, amire ő ironikusan azt válaszolta, hogy beállt volna a császár mögé, és csendben maradt volna.⁸⁹

A másik nagy jelentőségű szabados, Pallas a források alapján Agrippina idején kezdett el aktívabban működni, az asszony egyik legfőbb támogatója, továbbá – Tacitus szerint – szeretője is volt.⁹⁰ Az ő javaslata volt az Agrippinával való házasság is, amelyre a nő szépsége mellett Pallas érveivel sikerült rávenni Claudius, ⁹¹ sőt Domitius örökbefogadása is Pallas terve volt, amivel kapcsolatban Tacitus leírja, hogy miután a szabados különféle érvekkel győzködte, Claudius beszédet mondott az ügyről, de modora nagyon hasonlított Pallaséra (*apud senatum oratione eundem in quem a liberto acceperat modum*).⁹² Szintén Tacitus számol be egy törvény-előterjesztésről, amelynek Pallas volt az ötletgazdája:

Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur; statuiturque ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur.⁹³

A javaslatért jutalmat is ajánlottak neki, amelyet Claudius nem fogadott el a számára, mondván, a szabados megelégszik a megtiszteltetéssel és szívesen marad a korábbi szegénységében (*contentum honore Pallantem intra priorem paupertatem subsistere*), amihez Tacitus ironizálva hozzáteszi, hogy még bronztablába is vésték a határozatot a vagyonos Pallas (*ter milies possessor*) takarékoságának dicséretéről.⁹⁴ Mindezek mellett Pallas testvére volt Felix, akinek botrányos iudaeai helytartósága Iosephus művében szerepel legrészletesebben, de érintőlegesen más források is említik.⁹⁵

Az előbbieket mellett fontos kiemelni a már korábban is említett Lucius Vitelliust, akinek személyéről Suetonius ad részletesebb leírást a Vitellius császárról szóló fejezetben.⁹⁶ Tacitus megjegyzi, hogy ugyan korábban kormányzóként jó munkát végzett, később elaljasodott.⁹⁷ Amellett, hogy Asiaticus halálraítélésében és az Agrippinával való házasságkötésben is fontos

titkos információkat tartalmaztak Agrippina és mások ellen. Ezeket a leveleket magánál tartotta, és csak halála előtt égette el mindet.”

⁸⁹ Dio 60, 16, 4-5.

⁹⁰ Tac. *Ann.* 12, 65.

⁹¹ Tac. *Ann.* 12, 3.

⁹² Tac. *Ann.* 12, 25.

⁹³ Tac. *Ann.* 12, 53: „Közben javaslatot terjeszt az atyák elé azoknak a nőknek a megbüntetéséről, akik rabszolgákkal házasodnak össze, s úgy határoznak, hogy a ház urának tudta nélkül idáig süllyedt asszony szolgátságban levőnek, ha viszont az úr beleegyezett, akkor szabadonbocsátottnak számítson.” Borzsák István fordítása.

⁹⁴ Tac. *Ann.* 12, 53.

⁹⁵ *A.J.* 20, 7.; Tac. *Ann.* 12, 54.; Suet. *Claud.* 28.

⁹⁶ Suet. *Vit.* 2.

⁹⁷ Tac. *Ann.* 6, 32.

szerepet játszott, más esetekkel kapcsolatban is említik a források. Vitellius akkor is a császárral tartott, amikor kiderült Messalina házassága Siliusszal, és Silanus elítélésében is részt vett censorként.⁹⁸ Dio említi, hogy a britanniai hadjárat alatt Claudius rábízta a Város ügyeinek intézését, amíg ő maga távol volt:

ὁ Κλαύδιος τὰ μὲν οἴκοι τῷ Οὐτελλίῳ τῷ Λουκίῳ τῷ συνάρχοντι τὰ τε ἄλλα καὶ τοὺς στρατιώτας ἐνεχείρισε καὶ γὰρ ἐξ ἴσου αὐτὸν ἑαυτῷ ἐξάμηνον ὅλον ὑπατεῦσαι ἐποίησεν.⁹⁹

Ezt Suetoniusnál is megtalálhatjuk.¹⁰⁰ Tacitus leírása szerint később Iunius Lupus senator feljelentette Vitelliust, Agrippina pedig a legfontosabb előharcosának (*praecipuus propugnator*) segítségére sietett, kieszközölte, hogy a feljelentőt érje büntetés, ne a vádlottat, így Vitellius megmenekült.¹⁰¹

Látható, hogy a szabadosok tisztségeiknek és a császár feltétlen bizalmának köszönhetően minden szinten beleláttak és beleavatkoztak az államügyekbe. Amellett, hogy számos esetben valamely feleséggel szövetkezve képviselték közös érdekeiket, sokszor egyedül vitték véghez terveiket. Claudius tehát nagyon könnyen manipulálták a környezetében lévő emberek, így jogosan állítja Dio, hogy annak ellenére, hogy minden római felett ő uralkodott, szolgaként viselkedett (ἐδεδούλωτο).¹⁰²

⁹⁸ Tac. *Ann.* 11, 34–35, ill. 12, 4.

⁹⁹ Dio 60, 21, 2: „Claudius az otthoni dolgokat, köztük a katonákat is consultársára, Lucius Vitelliusra bízta, és elintézte, hogy helyette maradjon consul teljes hat hónapig.”

¹⁰⁰ Suet. *Vit.* 2.

¹⁰¹ Tac. *Ann.* 12, 42.

¹⁰² Dio 60, 2, 5.

6) Claudius, a politikus

Ahogy az előző fejezetben láthattuk, Claudius politikai tevékenységére nagy befolyással voltak az őt körülvevő személyek, s emiatt, ahogyan korábban is említettem, a két római szerző erősen bírálja a császárt. A leglátványosabban ez Suetoniusnál nyilvánul meg, aki ugyan említ néhány pozitív rendelkezést,¹⁰³ de alapvetően a kegyetlen és nevetséges tettekre helyezi a hangsúlyt, továbbá ezek esetében is teljes mértékben a császár vállára teszi a felelősséget. Az ő műve csupán egy bekezdésben említi meg, hogy Claudius számos döntésének a hátterében a szabadosai és a feleségei álltak.¹⁰⁴ Ezzel szemben Tacitus a császár több rendelkezése után is megemlíti, hogy pontosan mi is volt a döntés oka, ez pedig szinte mindig valamely feleség vagy szabados egyéni érdeke. Suetoniushoz hasonlóan ő is bírálja Claudius befolyásolhatóságáért azt sugallva, hogy ez nem uralkodóhoz méltó viselkedés. Akárcsak előbbi szerző, ő is felsorolja a császár rossz intézkedéseit is, de ezek nincsenek olyan látványos túlsúlyban a jókkal szemben. Erős kontraszt figyelhető meg azonban az előbbiek és Dio leírása közt, aki, mint korábban említettem, egyaránt említi Claudius jó és rossz rendelkezéseit is, de míg előbbiekről elismerően ír, utóbbiakat sem bírálja, mivel szerinte a felelősség leginkább az intézkedések indítványozóit, tehát a feleségeket és szabadosokat terheli.

A felelősség másokra hárítása korábban több esetben is megfigyelhető volt, amikor Dio – és bizonyos esetekben Tacitus – elmagyarázta, melyik szabados vagy feleség milyen érdeke állt a döntés hátterében, és azt hogyan sikerült keresztülvinniük a császár beleegyezésével vagy anélkül. Hasonló jelenség figyelhető meg Claudius erőszakosságával kapcsolatban, amelyről Suetonius és Dio ír. Előbbi megjegyzi, hogy a császár vérszomjas természete több esetben is megmutatkozott, majd felsorolja, hogy milyen erőszakos cselekvések, gyilkosságok megnézését élvezte Claudius.¹⁰⁵ Dio is leírja, hogy miután a császár hozzászólt a vérhez és erőszakhoz, hajlamos volt mindenféle gyilkosságokhoz folyamodni:

ἐθισθεὶς δ' οὖν αἵματος καὶ φόνων ἀναπίπλασθαι προπετέστερον καὶ ταῖς ἄλλαις σφαγαῖς ἐχρήσατο. αἵτιοι δὲ τούτου οἱ τε Καισάρειοι καὶ ἡ Μεσσαλῖνα ἐγένοντο: ὁπότε γὰρ ἀποκτεῖναι τινα ἐθελήσειαν, ἐξεφόβουν αὐτόν, καὶ τούτου πάνθ' ὅσα ἐβούλοντο ποιεῖν ἐπετρέποντο.¹⁰⁶

¹⁰³ Például a senatus bevonása a döntéseibe, tiszteletadás, gabonaellátás, közművek (Suet. *Claud.* 12; 18; 20).

¹⁰⁴ Suet. *Claud.* 29.

¹⁰⁵ Suet. *Claud.* 34.

¹⁰⁶ Dio 60, 14, 1: „Miután hozzászólt, hogy vérrel és gyilkosságokkal mocskolja be magát, hajlamos volt más gyilkosságokhoz is folyamodni. Ezért Messalina és a szabadosok voltak felelősek, ugyanis megfélemlítették, amikor csak meg akartak ölni valakit, így Claudius mindent rájuk hagyott, amit csak tenni akartak.”

Látható, hogy Dio a vérszomjasságért is Messalinát és a szabadosokat hibáztatja, akik a császár megfélemlítésével érték el, amit akartak, tehát Claudius felelőssége ezzel kapcsolatban is láthatóan kisebb, mint Suetonius leírása alapján.

Mindezek mellett több alkalommal is megfigyelhető, hogy Dio alapos magyarázatot ad bizonyos rendelkezések háttéréről, ami a többi szerzőnél nem szerepel az adott eseménnyel kapcsolatban. Erre figyelemre méltó példa a Graecia provinciabeli előkelő férfi esete, akinek Claudius elvette római polgárjogát, mert az nem tudott latinul. Az esemény leírása Suetoniusnál és Dionál szerepel, de míg előbbi tömören emlékezik meg róla, és Claudius következtetlenségének példaként említi,¹⁰⁷ addig utóbbi magyarázatot ad a per előzményeiről is. A lyciaiaknál zavargás tört ki, amelyben rómaiak is életüket veszítették, ezért Lyciát Pamphylia provinciához csatolták. A szóban forgó férfi a Rómába érkező lyciai követség tagja volt, aki, mikor Claudius latinul kérdezte, nem értette, a császár pedig ezért megfosztotta polgárjogától, mondván, hogy egy római polgárnak nem szabad nem ismernie a rómaiak nyelvét. Láthatjuk, hogy, míg Suetonius bírálja az uralkodót ezért a rendelkezésért, Dio mintegy egyetértőleg ír róla, megemlítve, hogy sok más arra nem méltó embertől is elvette a polgárjogát (συχνοὺς δὲ δὴ καὶ ἄλλους καὶ ἀναξίους τῆς πολιτείας ἀπῆλασε).¹⁰⁸ Ez figyelhető meg a következő esetben is. Suetonius bírálja Claudius, amiért a vádlottak távollétében is ítéletet alkotott az ügyükben, és nem vizsgálta meg, hogy az adott személy miért nem jelent meg a tárgyaláson.¹⁰⁹ Dio is leírja, hogy bizonyos esetekben így ítélkezett, de azért, mert azok, akik arra számítottak, hogy ügyük vesztesre áll, meg sem jelentek a tárgyalásokon. A császár ezért kihirdette, hogy egy bizonyos napon ellenük fog határozni, s ehhez valóban tartotta is magát:

καὶ ἐπειδὴ πλῆθος τε δικῶν ἀμύθητον ἦν καὶ οὐκ ἀπῆντων ἐπ' αὐτὰς οἱ τι προσδοκῶντες ἐλαττωθήσεσθαι, προεῖπε διὰ προγράμματος ὅτι καὶ κατὰ ἀπόντων αὐτῶν ἐντὸς ῥητῆς τινος ἡμέρας δικάσει, καὶ ἐνεπέδωσε τοῦτο.¹¹⁰

Dio tehát, mint a korábban látott esetben is, magyarázatot ad Claudius tetteire és ezzel más megvilágításba helyezi őket, azok pedig ezáltal érthetőbbé válnak az olvasó számára.

Hasonlóan látványos különbség figyelhető meg a Claudius politikai tevékenysége szempontjából jelentős britanniai hadjáratával kapcsolatban is, melynek leírása szintén csak

¹⁰⁷ Suet. *Claud.* 16.

¹⁰⁸ Dio 60, 17, 1.

¹⁰⁹ Suet. *Claud.* 15.

¹¹⁰ Dio 60, 28, 6: „Mivel elmondhatatlanul sok jogi ügy volt, s azok, akik arra számítottak, hogy veszítenek, nem jelentek meg a tárgyaláson, ezért egy kiáltványt tett közzé, miszerint egy adott napon döntést hoz azok ellen, akik nem jelennek meg, és így is tett.”

Suetoniusnál és Dionál jelenik meg. Előbbi egy felesleges és jelentéktelen eseményként ábrázolja (*Expeditionem unam omnino suscepit eamque modicam*),¹¹¹ továbbá egy bárminemű vérontás nélküli, szinte nevetséges hadjáratként jellemzi, amely alatt a császár mindössze tizenhat napig tartózkodott Britanniában, majd fényes diadalmenetet tartott.¹¹² Azzal kapcsolatban Dio is egyetért vele, hogy Claudius tizenhat napot töltött ott, majd hazatérve diadalmenetet tartott, azonban ő teljesen más fényben tünteti fel a hadjáratot. Leírása sokkal terjedelmesebb és részletesebb, továbbá Suetoniusszal ellentétben harcokat, vérontást is említ, s Claudius mint megmentő érkezik meg a területre Plautius kétségbeesett hívására. Továbbá a római szerzőnél megfigyelhető iróniának sincs jele Dionál: leírásából egy jelentős és sikeres hadjárat képe rajzolódik ki.¹¹³

Előbbi példák alapján láthatjuk, hogy Dio egy alapvetően megfontolt uralkodóként ábrázolja Claudius, aki igazságos, alaposan átgondolt döntéseket hoz (ezt sugallja a korábban már látott, a Πομπαική ιστορία elején található részlet is),¹¹⁴ Suetoniusszal kapcsolatban pedig az előbb látottakban is megfigyelhető az, hogy nem magyarázza meg a dolgok hátterét, és így alkot ítéletet a császár cselekedeteiről. A Dio és Suetonius közötti kontraszt tehát világosabban látható, mint bármely másik két szerző között. Van azonban egy esemény, melynek a leírása Tacitusnál és az előbb említett két szerzőnél is megjelenik, és amellyel kapcsolatban érdekes különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg a három leírás között.

Claudius uralkodása alatt súlyos gabonahiány miatt zavargások törtek ki a Városban. A gabonaellátás problémájáról mindhárom szerző megemlékezik, de míg a két római a zavargásokról is ír, Dio ezt elhallgatja. Tacitus és Suetonius szerint a császárt az elégedetlen emberek körbevették a Forumon, ő pedig alig tudott elmenekülni,¹¹⁵ s Suetonius szerint a lázadók kenyérdarabokkal is megdobálták Claudius (*fragminibus panis ita infestatus*), de ennek csekély a valószínűsége, hiszen gabonahiány idején aligha pazarolták arra azt a keveset is, ami van, hogy a császárt dobálják vele. Abban mindhárom szerző egyetért, hogy Róma gabonaellátása télen és egyéb kedvezőtlen körülmények közt problémás volt, a gabona nagy részét ugyanis hajóval szállították a Városba, de mivel a nagy teherszállítók nem tudtak kikötni a parton, kisebb hajókra pakolták át, majd a Tiberisen keresztül szállították Rómába, vagy pedig a viszonylag távoli Puteoli kikötőjében rakták le az árut, s onnan szállították tovább.

¹¹¹ Suet. *Claud.* 17: „Egyetlen hadjáratot vezetett, az is jelentéktelen volt.”

¹¹² Suet. *Claud.* 17.

¹¹³ Dio 60, 21.

¹¹⁴ Dio 60, 3. és 8, 5.

¹¹⁵ Tac. *Ann.* 12, 43. és Suet. *Claud.* 18.

Tacitus méltatlankodik is amiatt, hogy távoli földekről szállítanak termékeket Rómába, a római nép ellátása pedig ki van téve a különböző természeti és egyéb körülményeknek:

at hercule olim Italia legionibus longinquas in provincias commeatus portabat, nec nunc infecunditate laboratur, sed Africam potius et Aegyptum exercemus, navibusque et casibus vita populi Romani permissa est.¹¹⁶

Tacitus leírása a gabonahiányról mindezekben ki is merül, a másik két szerző azonban ír a probléma megoldásáról is. Még Suetonius is elismeri, hogy Claudius nagyon lelkiismeretesen intézte a gabonaellátás ügyét, az említett súlyos hiány esetén is igyekezett mihamarabb megoldást találni a problémára. A kereskedők minden esetleges veszteségének költségeit magára vállalta, támogatta a gabonaszállító hajók építését,¹¹⁷ továbbá új kikötőt épített.¹¹⁸ Dio is egyetért azzal, hogy Claudius nagyon szíven viselte az ügyet, sőt a császár előrelátásáról beszél (πρόνοια), hiszen nemcsak az akkori gabonaellátási problémát akarta megoldani, hanem a jövőre nézve is hatékony megoldást akart találni. Dio még egy ezzel kapcsolatos, más forrásokban nem szereplő esetről is beszámol. Claudius kikötőt akart építeni, amelynek mikor az építésszel ismertette a tervét, azok le akarták beszélni róla, mondván, hogy hatalmas költségekkel fog járni. A császár erre azt mondta nekik, biztosan csak nem akarják megcsinálni. Az építésszek végül is sikeresen megépítették a kikötőt, amely valóban hatalmas előrelépést jelentett a gabonaellátás ügyében.¹¹⁹

Dio beszámol Claudius egyéb, más forrásokban nem megtalálható rendelkezéseiről is, melyek közül többet is dicsérettel illet. Hatalomra kerülése után gondoskodott azok felmentéséről, akiket jogtalanul büntettek meg, s arról is, hogy a valóban vétkesek nyerjék el büntetésüket. Suetoniusszal ellentétben dicséri Claudius, amiért szinte mindennap bíraskodott, és közben tanácsadókkal vette körül magát. Elpusztította a mérgeket, amelyeket Gaius birtokolt, illetve a senatus előzetes beleegyezésével elégette Protogenes könyveit, amelyeket annak ellenére talált meg a palotában, hogy Gaius korábban állítása szerint elégette azokat.¹²⁰ Csak a szükséges tisztségeket fogadta el, és megtiltotta, hogy istenként tiszteljék. Akárcsak Suetonius, Dio is említi, hogy bizonyos esetekben eltért a megszokott törvénykezési procedúráktól, de előbbi leírásával ellentétben ezeknek a változtatásoknak nincs negatív vetülete. Mindezek mellett Claudius visszaadta a korábban említett Gn. Pompeiusnak a

¹¹⁶ Tac. *Ann.* 12, 43. „Herculesre, Italia valaha távoli tartományokba is ellátást küldött a legióknak, és most sem a terméketlenségtől szenvedünk, de inkább Africát és Egyiptomot műveljük, s hajókra és a véletlenre van bízva a római nép élete.” Borzsák István fordítása.

¹¹⁷ Suet. *Claud.* 18.

¹¹⁸ Suet. *Claud.* 20.

¹¹⁹ Dio 60, 11, 1.

¹²⁰ Dio 60, 4.

Magnus címet, amelyet Gaius elvett tőle, sőt, eljegyezte vele lányát, Antoniát.¹²¹ Dio, miután Claudius mindezen tetteiről elismerően ír, egyéb dicséretes cselekedeteit is említi, köztük azt, hogy amikor a senatorok oda akartak menni hozzá, hogy beszéljenek vele, ő nem ülve várta őket, hanem felállt és eléjük ment. Neapolisban átlagemberként élt, ahogyan azt korábban is láthattuk, teljesen átvette az ottani görögök életmódját.¹²² Ezek után a szerző megjegyzi, hogy Claudius pénzügyekkel kapcsolatos intézkedései is csodálatra méltóak voltak (καὶ μέντοι καὶ περὶ τὰ χρήματα θαυμαστὸς ἔγενετο).

Ezt meg is magyarázza: a császár megtiltotta, hogy pénzt vigyenek neki, ahogy az korábban Gaius és Augustus alatt szokás volt, s azt is, hogy bárki őt jelölje meg örökösének, ha voltak élő rokonai is. Mindemellett azoknak, akiknek vagyonát elkobozták Tiberius és Gaius alatt, visszaadta az érintetteknek vagy azok gyermekeinek.¹²³ Később a császár szerénységére is hoz példákat. A Pompeius-színházra újból felíratta Pompeius nevét, illetve Tiberiusét, aki felújította. Claudius emellett a saját nevét is felíratta, de ezzel kapcsolatban Dio megjegyzi, hogy semelyik másik épület esetében nem tette meg ezt. Továbbá, a császár a felavatási ünnepségén csak az áldozatbemutató közben viselt díszes triumphatori öltözetet annak ellenére, hogy ezt megszavazták a számára.¹²⁴ Mindezek után említi, hogy kibővítette Herodes Agrippa királyságát, illetve consuli rangot is adományozott neki, testvérének pedig praetori tisztséget és uradalmat (δυναστείαν τινὰ), amelynek neve nem derül ki, de Iosephus leírásából tudjuk, hogy ez a terület Chalkis volt.¹²⁵ Dionál is szerepel, hogy Agrippa segítette Claudius a hatalomra kerülésében, de kevésbé részletesen, mint Iosephusnál. Dio említi továbbá azt is, hogy a császár megengedte a két testvérnek, hogy a senatusban görögül mondjanak köszönetet neki.¹²⁶

Dio mindezek felsorolása után írja le a korábban már látott mondatot, mely szerint Claudius említett tetteit mindenki dicsérte, így – a két római szerzővel ellentétben – a császár korabeli megítéléséről is meglepően pozitív képet fest:

ταῦτα μὲν οὖν αὐτοῦ τε τοῦ Κλαυδίου ἔργα ἦν καὶ ὑφ' ἀπάντων ἐπὶ ηἰνεῖτο.¹²⁷

Ezek után következnek Dio elbeszélésében a császár – részint korábban már említett – rendelkezései, amelyek háttérben valamely Claudius környezetében lévő személy egyéni

¹²¹ Dio 60, 5.

¹²² Dio 60, 6, 1–2.

¹²³ Dio 60, 6, 3.

¹²⁴ Dio 60, 6, 9.

¹²⁵ B.J. 2, 11, 5.

¹²⁶ Dio 60, 8, 1–3.

¹²⁷ Dio 60, 8, 4: „Ezek voltak tehát magának Claudiusnak a tettei, amelyeket mindenki dicsért.”

érdekei álltak. A szerző, ahogyan korábban is láthattuk, szinte minden esetben elénk tárja az intézkedések okát, akár azt, hogy Claudius miért hozta – jogosan – az adott döntést (mint a lyciai férfi polgárjogával kapcsolatban), akár azt, hogy melyik szabados vagy feleség milyen érdeke állt a rendelkezés háttérében. Így tehát Dio, ellentétben Suetoniusszal és Tacitusszal, a terjedelmes magyarázatok által egy rátermettebb, megfontoltabb császár képét tárja elénk, akinek csupán annyi hibája van, hogy félelmei miatt könnyen tudják befolyásolni.

7) Összegzés

A két görög nyelven író szerző, Iosephus Flavius és Cassius Dio műveit összevetve Tacitus és Suetonius beszámolójával némileg árnyaltabbá válik a Claudius személyéről és politikai tevékenységéről kialakult kép. Az összehasonlítás alapján látható, hogy Suetonius festi a legnegatívabb képet a császárról: a legtöbb esetben nem ad magyarázatot Claudius intézkedéseire, hajlamos minimális információk alapján következtetéseket levonni és ítéletet alkotni, továbbá előszeretettel írja le a császárral kapcsolatos botrányos eseményeket, ami miatt egyes kutatók kritikával illetik.¹²⁸ Tacitus vele szemben említi a császár dicséretre méltó tetteit is, azonban a – gyakran egészen éles – kritikától sem tartja vissza magát, sőt, Tacitus Claudiusa befolyásolhatósága miatt a legkevésbé sem ideális uralkodó, és erre a szerző is utal.

Ezzel szemben Dio és Iosephus nem bírálja erősen a császárt. Utóbbi a Római Birodalom területén élő zsidók szempontjából vizsgálja az eseményeket, ezért egyrészt alig ír a Város ügyeiről, másrészt, mivel Claudius két, a zsidók szempontjából rémuralmat folytató császár között uralkodott, ő maga viszont hozott Iosephus népe számára előnyös rendelkezéseket is, a szerző egy igazságos, tettekre szoruló uralkodó képét festi. Dio, ahogyan láthattuk, Claudius „jó” és „rossz” intézkedéseit is felsorolja, azonban, míg előbbieket a császár egyéni érdemeiként említi, utóbbiak esetében a felelősség nem őt, hanem szabadosait vagy feleségeit terheli, a császár igazságos, megfontolt uralkodóként jelenik meg. Dio is beismeri, hogy Claudius legnagyobb hibája a befolyásolhatósága, de Suetoniusszal és Tacitusszal ellentétben nem bírálja erősen ezért, sőt, meg is indokolja a császárt ért korábbi sérelmekkel. A megengedőbb Claudius-kép egyik lehetséges oka, hogy Iosephus és Dio monarchia-pártiak voltak, előbbi számára származásából kifolyólag magától értetődő lehetett, hogy monarchikus berendezkedésű államban él, utóbbi pedig egyrészt maga is ír minderről, másrészt a 2. század végére/3. század elejére már evidens volt, hogy a Római Birodalom kormányzása egyeduralkodói jellegű.¹²⁹ Iosephus esetében, mint említettem, azt is fontos figyelembe venni, hogy nem pártatlanul, hanem a zsidók szempontjából vizsgálja az eseményeket, Claudius pedig alapvetően számukra kedvező rendelkezéseket hozott, főleg az előtte uralkodó Gaiushoz és az utána következő Neróhoz képest.

Claudius 54 októberében vesztette életét, a források alapján mérgezés által. Örökbefogadott fia, Nero követte a trónon, aki rövid idő leforgása alatt megszabadult

¹²⁸ ROLFE (1913: 224).

¹²⁹ POTTER (2011: 341).

mindenkitől, aki korábban Claudius környezetéhez tartozott, és utóbb a leghírhedtebb császárok közt tartották számon.

8) Bibliográfia

a) Források

- BORZSÁK István (ford.): *Tacitus: Évkönyvek*. In: Tacitus összes művei, 2. kötet. Budapest, 1970.
- Earnest CARY (ed.): *Dio's Roman History* Vols. 7–8. Loeb Classical Library, Cambridge MA, 1955.
- Alfred GERCKE (ed.): *Seneca: Apocolocyntosis*. Bibliotheca Teubneriana, Leipzig, 1893.
- Emil HERMES (ed.): *Seneca. Ad Polybium de Consolatione*. Bibliotheca Teubneriana, Leipzig, 1905.
- Maximilian IHM (ed.): *Suetonius: Vitae Caesarum*. Bibliotheca Teubneriana. Leipzig, 1908.
- KIS Ferencné (ford.): *Suetonius: A Caesarok élete*. Budapest, 1975.
- Erich KOESTERMANN (ed.): *Tacitus: Annales*. Bibliotheca Teubneriana, Leipzig, 1960.
- Benedictus NIESE (ed.): *Flavii Iosephi Opera*. Berlin, 1887.
- RÉVAY József (ford.): *Seneca: Vigasztalások*. Budapest, 1959.
- RÉVAY József (ford.): *Josephus Flavius: A zsidó háború*. Budapest, 1964.
- RÉVAY József (ford.): *Josephus Flavius: A zsidók története*. Budapest, 1983.
- SZILÁGYI János György (ford.): *Seneca: Játék az isteni Claudius haláláról*. Budapest, 1963.

b) Szakirodalom

BALDWIN 1983	Barry BALDWIN: <i>Suetonius: Biographer of the Caesars</i> . Amsterdam, 1983.
BARLAG 2022	Philip BARLAG: <i>Gonosz római császárok</i> . Budapest, 2022.
GRANT 1985	Michael GRANT: <i>The Roman Emperors: A Biographical Guide to the Rulers of Imperial Rome 31 B.C. - A.D. 476</i> . London, 1985.
GRÜLL 2010	GRÜLL Tibor: <i>Áruló vagy megmentő? - Flavius Josephus élete és művei</i> . Pozsony, 2010.
LEVICK 2001	Barbara LEVICK: <i>Claudius</i> . London, 2001.
MADSEN-SCOTT 2023	Jesper Majbom MADSEN – Andrew G. SCOTT (szerk.): <i>Brill's Companion to Cassius Dio</i> . Leiden, 2023.
MILLAR 1964	Fergus MILLAR: <i>A Study of Cassius Dio</i> . Oxford, 1964.
OSGOOD 2020	Josiah OSGOOD: <i>How to Be a Bad Emperor. An Ancient Guide to Truly Terrible Leaders</i> . Princeton, 2020.

- POTTER 2011 David S. POTTER: *The Greek Historians of Imperial Rome*. In: A. Feldherr – G. Hardy (ed.): *The Oxford History of Historical Writing. Volume 1: Beginnings to AD 600*. Oxford, 2011, 314–345.
- RAJAK 1984 Tessa RAJAK: *Josephus: the historian and his society*. Philadelphia, 1984.
- REES 2011 William REES: *Cassius Dio, Human Nature and the Late Roman Republic*. Oxford, 2011.
- ROLFE 1913 John C. ROLFE: *Suetonius and His Biographies*. Proceedings of the American Philosophical Society 52/209. (1913) 206 – 225.
- SCANLON 2015 Thomas F. SCANLON: *Greek Historians in the Roman Era*. In: *Greek Historiography*. Chichester, 2015, 237–274.
- SCARRE 2008 Chris SCARRE: *Római császárok krónikája*. Budapest, 2008.
- SCOTT 2023 Andrew G. SCOTT: *An Age of Iron and Rust. Cassius Dio and the History of His Time*. Leiden, 2023.
- SYME 1958 Ronald SYME: *Tacitus*. Oxford 1958.
- TAKÁCS 2003 TAKÁCS László: *Irodalmi élet a Nero-kori Rómában*. Piliscsaba, 2003.
- TOWNEND 1967 Gavin. B. TOWNEND: *Suetonius and His Influence*. In: T. A. Dorey (ed.): *Latin Biography*. London, 1967, 79–111.
- WALLACE-HADRILL 1983 Andrew WALLACE-HADRILL: *Suetonius: The Scholar and His Caesars*. New Haven, 1983.

9) Tartalomjegyzék

1) Bevezetés	2
2) Claudius uralmának elbeszélő forrásai	3
a) Suetonius, Tacitus és Seneca.....	3
b) Iosephus Flavius.....	4
c) Cassius Dio	4
3) Gaius halála, Claudius hatalomra kerülése	6
4) Claudius, az ember.....	8
5) Claudius és környezete	11
a) A harmadik feleség: Valeria Messalina.....	11
b) A negyedik feleség: Agrippina Minor.....	15
c) A császár szabadosai	18
6) Claudius, a politikus.....	22
7) Összegzés.....	28
8) Bibliográfia	30
a) Források	30
b) Szakirodalom	30
9) Tartalomjegyzék.....	32